

церковного календаря, а також постійна присутність в лексиконі висловів із згадуванням Господа. Наведемо лише деякі з них: “завдяки Богу”, “майбутнє в руках милосердного Бога”, “тут була воля Божа”, “дай Бог”, “слава Богу”, “Бог його покарає, бо свята його десниця”, “допоможи Боже”, “Божа матір допомогла”, “Допоможи Господь”, “Береженого Бог зберігає”, “Бог звільнив”, “Бог рятував”, “Благослови Господь”, “Благодать Божа”.

Наприкінці відзначимо, що щоденники В. Крижанівського є цінним джерелом не лише з церковної історії, але і з багатьох інших аспектів історичного минулого Південної України. З іншого боку, публікація цих документів поповнить джерельну базу досліджень з історії не лише Бердянська, але і регіону в цілому.

### Джерела та література

1. Баханов К.А., Лыман И.И. Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники. – Запорожье, 2002.
2. Державний архів Запорізької області.
3. Державний архів Автономної Республіки Крим.
4. Державний архів Херсонської області.

### SUMMARY

The work deals with diaries of V.K. Kryzhanivsky. The official lived in Berdyansk during 1840-1883 years and wrote several diaries, which contained a lot of important information about churches, clergymen, ceremonies the South of Ukraine. This information supplements documents of archives, which apply to history of religion, with new details.

**Г.В. Лаврик**

### ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ОФОРМЛЕННЯ ІДЕЇ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ

Період соціальних потрясінь, що розпочався у 1905 р. і досяг апогею в Лютневу та Жовтневу революції, приніс в українські землі не лише державно-політичні, економічні, але й релігійні зміни.

Тут, на одній сороковій частині загальноімперського простору, близько 30 млн населення залишалося прихильним до традиційної православної церкви та її духовенства на чолі з митрополитом Київським Володимиром (Богоявленським). Згідно з історичним нарисом професора В. Біднова “Про церковну справу на Україні, Українських єпископів, організацію церковних братств”, який зберігається у фондах видавничого відділу, що діяв при Департаменті Православної церкви Міністерства ісповідань УНР, напередодні 1917 р. вся Україна була розподілена між православними єпархіями, території яких, як правило, збігалися з губерніями – Холмською, Волинською (кафедра в Житомирі), Подільською (кафедра в Кам’янці), Київською, Чернігівською, Харківською, Катеринославською, Полтавською і Херсонською (кафедра в Одесі). Управління ними здійснювалося представниками вищого духовенства: одним митрополитом (у Києві), трьома архієпископами і п’ятьма єпископами. Крім владик, котрі керували єпархіями, на українських землях було 16 вікарних єпископів, поділених між окремими єпархіями: в Київській єпархії – 4 вікарних єпископи (Чигиринський, Уманський, Канівський і Черкаський), у Волинській – 3 (Кремінецький, Володимир-Волинський і Острозький), у Херсонській – 3 (Новомиргородський, Єлизаветградський

та Миколаївський), у Подільській – 2 (Вінницький та Балтський), у Полтавській – 1 (Прилуцький), у Харківській – 1 (Сумський), у Катеринославській – 1 (Павлоградський) [1.-Ф.1072.-Оп.2.-Спр.166.-Арк.78; 2.-С.5]. Про наявність близько 25 тис. церковно- і священнослужителів у майже 10 тис. різновеликих українських парафіях повідомляло у червні 1918 р. Міністерство ісповідань в обґрунтуванні одного зі своїх законопроектів, поданих на затвердження Ради Міністрів [1.-Ф.1074.-Оп.1.-Спр.112.-Арк.1-4]. Варто зазначити, що в Російській імперії офіційно до 1914 р. було 117 млн. православних християн, котрі проживали в 67 єпархіях, функціонування яких забезпечувалося зусиллями 130 єпископів та більше ніж 50 тис. священників і дияконів із 48 тис. парафіяльних храмів [3.-С.26-27, 202-207].

Проте українські єпархії, будучи ядром усталеної за обрисами церковно-адміністративної системи, аж до 1919 р. залишались підпорядкованими виключно вищій духовній владі в Москві.

Зауважимо, що протягом майже двох століть Російська православна церква (РПЦ) в царській імперії була включена до державного механізму. Замість ліквідованого в 1721 р. Московського патріархату Петро I “Регламентом або статутом Святійшої Колегії” створив Священний Синод, в якому влада фактично належала державному чиновнику – обер-прокурору. За таких умов “принцип переважання державної влади у Христовій Церкві”, абсолютно не припустимий для парламентарних держав Західної Європи, на думку переконаного прихильника синодальної системи управління товариша обер-прокурора Священного Синоду князя М.Д. Жевахова, в Росії виявлявся “не в пригніченні церковності державністю, а в переважних турботах і піклуваннях держави про матеріальний добробут і духовний розквіт Церкви” [4.-С.ІІІ-ІV].

Але саме опіка і контроль влади упродовж синодального періоду підкорили церкву самодержавству чи не більше, ніж у Візантії, від якої Росія свого часу разом із православ'ям перейняла і церковно-політичні концепції, зокрема, ідею “симфонії”, тобто гармонійної взаємодії між християнською державною владою і церквою та її ієрархами. Не маючи панівних позицій, задовольняючись, так би мовити, тимчасовими перемогами, ця ідея на початку ХХ ст. залишалася достатньо сильною, щоб зачіпати і сферу науки, у тому числі політичної, юридичної.

Наприклад, учення про владу як волю визнавалося тоді правниками-державниками і вченими-каноністами таким, що суперечить самій сутності православ'я, оскільки склалося “під західним впливом, і... не є ні біблійне, ні святоотецьке і не йде в розріз як з вічними принципами християнського вчення, так і з усіма історичними фактами давньохристиянського життя” [5.-С.148; 6.-С.5-31]. Як відомо, “волюнтарна” теорія влади на той час найбільш чітко була сформульована членом Московського православного товариства, професором Московської духовної академії М.А. Заозерським: “У широкому смислі словом “влада” позначається те ж, що і словом “право”, тобто здатність чи свобода дії, що спирається на силу закону чи якогось правомірного повноваження. ...Словом влада переважно позначається здатність діяння спеціальними повноваженнями публічного (а не приватного) права, похідного із якого-небудь суспільного авторитету на деяких тільки осіб, при чому всі інші члени даного суспільства зобов'язані беззаперечною покорою цим уповноваженим особам під страхом відповідальності за непослух перед вищим авторитетом”. “Найбільш характерно і різко ці повноваження публічної влади, – продовжує вчений, – відрізняються від повноважень приватного права в державі. ...Але вони дають значно про себе знати своєю дійсністю і в церкві. ...Подібно до того, як у державі, так і в церкві є керівники і підлеглі, є стосунки керівництва і підлеглості, наказування і послуху, є, словом, повноваження публічної влади, забезпечені примусом” [5.-С.146-147].

На противагу таким міркуванням пропонувалися доведення того, що “влада не воля, але сила, яка впливає із почуття взаємної залежності... Державна влада – це сила, що впливає із усвідомлення громадянами їх залежності від держави. ...Церковна влада – це сила, що впливає із почуття залежності віруючих від керуючої церквою волі Божої” [5.-С.179,181].

Значною мірою такі твердження були породжені усвідомленням високої цінності особистості. А за умов Російської імперії, де віруючі – прихильники двох світових релігій: християнства і ісламу – становили більшість населення, вони ще й наводили на думку про недоцільність конкурентного змагання між державою і церквою “за душі” цих людей. “...Церква і держава складають два життєві лади, які перебувають між собою в живій, органічній взаємодії. Ні в поняттях народу, ні в улаштуванні і заснуванні руської землі ці два лади ніколи не були розділені між собою”, – підкреслював відомий каноніст Московського університету професор А.С. Павлов [7.-С.445]. Аналіз основних положень діючого законодавства дозволяв йому висвітлювати ставлення церкви до держави і навпаки, а також визначати напрями можливої творчої взаємодії цих взаємодоповнюючих один одного інститутів. “На православному сході право церковне за походженням і змістом своїх норм, – заявляв дослідник, – завжди було церковним. Коли ж і там церква входила іноді як визначний авторитет у галузь світського мирського права, то вона ніколи не надавала принципового значення своїй законодавчій діяльності в цій галузі, з другого боку, православна церква ніколи принципово не заперечувала права світської християнської влади – брати участь в утворенні не тільки зовнішнього, але й внутрішнього церковного права, за умови, звичайно, щоб світський законодавець діяв тут так, як діяла б і сама церква, тобто у повній згоді з корінними началами церковного права і на підставі чи хоча б у дусі позитивних канонів давньої вселенської церкви” [7.-С.173].

Зовсім інші ідеї зустрічаємо в західному робітничому русі. Їх висували антиклерикальні радикальні ліберали, починаючи з XVIII століття, яке, за висловом видатного українського мислителя і громадського діяча М. Драгоманова, “продовжувало суто світський рух думки, що прокинулася у віки відродження язичницької освіти” [8.-С.130]. “Тоді люди, схильні до раціоналізму, – писав він, – поділяли заявлені філософами думки політиків XVII ст. про повну секуляризацію держави і про переважання її над всякими тогочасними віросповіданнями. При цьому сила держави, у розумінні цих політиків, повинна була спрямовуватись не на звільнення всіх віросповідань, не на звільнення держави і суспільства від клерикального панування, а на регламентацію релігій в інтересах цілком світської держави, на знищення віросповідань” [8.-С.170].

Маючи сумніви щодо практичної корисності і правоти таких тверджень раціоналістів-регламентаторів XVIII ст., М. Драгоманов ще у 1875 р. зауважував, що всі права, які має у даному випадку (підкорення релігії державі) держава, обмежуються “правом карати злочинні фактичні прояви небезпечних і шкідливих доктрин, а особливо відбирання у релігійних установ усяких привілеїв та підтримки і надання рівної з ними свободи і їхнім різноманітним супротивникам”. “За такого способу дій шкідливі наслідки шкідливих ідей паралізуються самі собою, та й самі доктрини раніше чи пізніше впадуть під ударами вільної суспільної свідомості” [8.-С.173]. Самі філософи, на його думку, тоді розуміли, що раціоналізм очікує “ще довга боротьба і робота над пропагандою”, а тому проголошували не лише “ідею про раціоналістичну регламентацію, але і про повну свободу морального життя, свободу совісті. Це вчення про свободу призвело до спроб другої, більш справедливої і більш практично здійснюваної форми секуляризації держави – повного відділення галузі церкви від

держави” [8.-С.173-174]. Зрештою, як ми знаємо, вона була реалізована у Франції відповідним законом.

Власне, боротьба ідеї “секуляризації держави у значенні повного відділення галузі її від церкви” з “клерикальною реакцією” та “коливання державної влади між системою союзу з церквою, системою раціоналістичної реформації і системою розділення церкви і держави”, котрі, за свідченням М. Драгоманова, наповнювали релігійну історію ХІХ ст. [8.-С.174] і спрямовували суспільство на шлях відокремлення Церкви від держави, Бога від кесаря.

Після ліквідації монархічного ладу і старої системи державного устрою в Росії світською владою тут було здійснено деякі перетворення в церковно-державній сфері. Тимчасовий уряд 14 липня 1917 р. видав постанову “Про свободу совісті”, в якій проголосив: “Кожному громадянину Російської держави забезпечується свобода совісті. Користування громадянськими й політичними правами не залежить від віросповідання. Ніхто не може переслідуватися й обмежуватися в будь-яких правах за переконання у справах віри” [1.-Ф.1072.-Оп.1.-Спр.14.-Арк.12-13зв.; 9]. Поряд із проголошенням релігійних свобод цей уряд, за час перебування на посаді обер-прокурора Священного Синоду князя В.М. Львова, спробував ужити ряд заходів часткового, насамперед, економічного, відокремлення церкви від держави. Щоправда, відомий богослов та історик церкви, голова Петербурзького релігійно-філософського товариства, професор Санкт-Петербурзької Духовної Академії, майбутній професор церковної історії в Паризькому Свято-Сергієвському богословському інституті А.В. Карташев, призначений замість В.М. Львова обер-прокурором Священного Синоду, а після ліквідації цієї установи 18(5) серпня 1917 р. міністром Міністерства ісповідань Тимчасового уряду, кваліфікував курс своїх попередників на досить активне втручання в церковне життя як їх схильність не до відокремлення, а до співробітництва церкви і держави [1.-Ф.1071.-Оп.1.-Спр.42.-Арк.3; 10.-С.20,21].

Досить швидко відреагували на зміну політичної обстановки російські церковні сили та навколоцерковні наукові і культурні кола. На Помісному Соборі, що відкрився у Москві 28 (15) серпня 1917 р., вони заходилися вирішувати обговорювані з 1906 р. на засіданнях офіційних, створених Священним Синодом комісій для підготовки Собору – Передсоборному присутствії (Передсоборному комітеті) – питання стосунків державної влади з віросповіданнями [11].

Спочатку матеріали Передсоборного присутствія, опубліковані в 1906-1907 роках, було покладено в основу роботи Передсоборної наради при Священному Синоді в 1912 р., а потім використано в роботі Передсоборної Ради, скликаної в червні 1917 р. Саме тут уперше визначилися дві протилежні точки зору на майбутню форму церковного управління. Одну представляв професор А.І. Покровський, котрий відстоював позиції повного відокремлення церкви від держави і прийняття синодально-соборної структури керівництва церквою [12.-С.45-46; 13.-С.36,38]. Представники другої точки зору – архімандрит Іларіон (князь Є. Троїцький) та християнський соціаліст, колишній марксист, професор-мирянин, котрий згодом прийняв сан, С. Булгаков – особливо переконливо захищали православну ідею соборності як духовної відповідальності церкви за всю національну паству, а не тільки за окремих людей, сформульовану одним із “найбільш інтелігентних єпископів РПЦ” Андрієм (Ухтомським). У розмові з Керенським в 1917 р. він підкреслював: “Відокремити російську державу від церкви – значить відділити народ від його совісті, позбавити його моральної опори” [14.-С.12]. Не піддаючи сумніву сам принцип відокремлення, прихильники подібних міркувань наполягали на тому, щоб за православ’ям, як за Церквою національною, залишився особливий статус – “першої серед рівних”. Церква, на їх думку, настільки органічно зрослась з народом, його культурою і державністю, що

її уже і неможливо відірвати від суспільного організму – національної держави [15.-С.227-233, 377-383].

На Помісному Соборі, як відомо, суперництво основних течій, представлених прихильниками демократичної системи правління – синодальної (міське духовенство, церковна інтелігенція і професура) та прихильниками відновлення патріаршества, очолюваними єпископатом, завершилося відновленням інституту патріаршества й найдавнішої традиції регулярного скликання соборів як вищих органів церковної влади. Авторитет патріарха Тихона (Белавіна), обраного Собором 5(18) листопада 1917 р., до того митрополита Московського, покликаний зміцнити церковну єдність і допомогти зберегти моральну й культурну спадщину Росії для потомків.

Проте учасники Собору, зібравшись у столиці імперії, у більшості своїй не розуміли визначальності для церковного життя політичних подій, які відбувалися тоді в державі. Їхнє ставлення до останніх засвідчувала доповідь “Про становище Церкви в Державі”, виголошена С.М. Булгаковим 15(28) листопада 1917 р. Наполягаючи на розподілі влад, С.М. Булгаков у той же час говорив не про відокремлення церкви від держави, а скоріше про збільшення дистанції між ними. Церква, як підкреслював С. Булгаков, повинна залишатися в гущині національного життя, підживлювати державу духом християнства. Світська, як і будь-яка інша влада, повинна сприймати саму себе як християнське служіння, інакше “державність перетвориться на царство звіра”. Собор одноголосно прийняв тези цієї доповіді, за якою “православна церква в Росії повинна бути в союзі з державою, але за умови свого вільного внутрішнього самовизначення”. На основі цієї доповіді 2(15) грудня 1917 р. було прийнято нереальну за умов радянської дійсності постанову Синоду “Про правове становище Православної Російської Церкви”. Вона говорить про православну церкву, як про домінуючу у Російській державі, як про таку, що користується всіма правами юридичної особи, і главою держави, а також наголошує, що міністрами ісповідань і освіти повинні бути особи православного ісповідання. У документі також йдеться про визнання церковних шкіл усіх ступенів та їх дипломів нарівні з державними, про обов’язковість викладання Закону Божого в державних школах для дітей православних батьків, про звільнення духовенства від воїнської повинності. Церква повинна мати невід’ємне право володіти майном і одержувати дотації від держави на певні її потреби [13.-С.56,57]. Цей документ вміщував і вимогу не приймати ніяких законів стосовно церкви без попередніх консультацій з нею [16.-С.42].

Але на жодні детальні переговори радянська держава, до політичних тенет якої невдовзі потрапили пошуки російських богословів, як, власне, і прагнення віруючих, йти не збиралась. Саме в момент перебування учасників Помісного Собору на різдвяних канікулах (10(23) грудня 1917 р. – 20 січня (2 лютого) 1918 р.) з’явилася низка її офіційних законодавчих актів, що стали відповіддю на відому постанову Собору від 2(15) грудня 1917 р. Найважливіший із них – декрет Раднаркому РСФРР від 23 січня (5 лютого) 1918 р. був класичним свідченням спроби В.І. Леніна, обраного на II Всеросійському з’їзді Рад (25-26. X (7-8. XI) 1917 р.) головою Ради Народних Комісарів, Ради робітничої і селянської оборони, суворо дотримуватись марксистських уявлень про релігію як надбудову над деяким матеріальним базисом. Варто знищити цей базис – майно і засоби прибутків церкви, і церква відімре сама собою.

Треба визнати, що російські більшовики прийшли до влади з виразною програмою дій щодо релігії і церкви. Виробили вони її задовго до Жовтневої революції, запозичивши у К. Маркса і Ф. Енгельса теоретичні підходи до вирішення питання про сутність, зміст і заходи по забезпеченню свободи совісті у пролетарській державі. Уже у проекті програми, підготовленому Г.В. Плехановим і В.І. Леніним та ухваленому II з’їздом РСДРП у 1903 р., російські соціал-демократи домагалися “необмеженої свободи

совісті” (ст. 5), “повної рівноправності всіх громадян, незалежно від релігії” (ст. 7), і “відокремлення церкви від держави і школи від церкви” (ст. 13) [17.-С.62]. У подібному тоні висловлювався і В.І. Ленін [26]. “Цілковите відокремлення церкви від держави – ось та вимога, яку ставить соціалістичний пролетаріат до сучасної держави і сучасної церкви”, – читаємо в його статті “Соціалізм і релігія”, написаній у 1905 р. Розмежовуючи питання про ставлення до релігії, з одного боку, “партії соціалістичного (революційного) пролетаріату” і, з другого боку, соціалістичної держави, автор пояснював: “Держава не повинна перейматися справами релігії, релігійні громади не повинні бути зв’язані з державною владою. Кожен повинен бути цілком вільний сповідувати яку завгодно релігію або не визнавати ніякої релігії, тобто бути атеїстом... Ніякі відмінності між громадянами в їх правах, залежно від релігійних вірувань, зовсім не допустимі. Всякі навіть згадки про те або інше віросповідання громадян в офіційних документах повинні бути, безумовно, знищені. Не повинно бути... ніякої видачі державних сум церковним і релігійним громадам, які повинні стати цілком вільними, незалежними від влади союзами громадян-одномудців” [18.-С.366, 367].

Такий статус церкви невдовзі знайшов відображення у декреті про відокремлення церкви від держави. Підготовлений наприкінці грудня 1917 р. спеціальною комісією у складі наркома освіти А.В. Луначарського, наркома юстиції П.І. Стучки, члена колегії Народного комісаріату юстиції П.А. Красікова, відомого юриста М.А. Рейснера і священика М.В. Галкіна цей декрет 19 січня (1 лютого) 1918 р. було розглянуто і схвалено колегією Наркомюсту. Наступного дня документ, з виправленнями і доповненнями В.І. Леніна було схвалено Раднаркомом РСФРР [19.-С.371-374; 20.-С.30-33]. 21 січня (3 лютого) 1918 р. його опублікували в газетах “Правда”, “Известия” під назвою “Про свободу совісті, церковні та релігійні громади”, а 23 січня (5 лютого) цього року – в офіційному урядовому органі – “Газете Рабочего и Крестьянского Правительства”, 26 січня – у “Собрании узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства”, але під назвою: “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”. Ця назва і дата 23 січня, як дата його прийняття, утвердилися в офіційних документах і літературі [21.-С.192-206; 22.-С.73-76; 23.-С.37-39].

Утім, деякі питання, що мали відношення до релігії і церкви, були вирішені першими декретами радянської влади, присвяченими більш загальним проблемам радянського державного, господарського і соціально-культурного будівництва. Уже у прийнятій урядом РСФРР 2(15) листопада 1917 р. “Декларації прав народів Росії” проголошувалося “скасування всіх і всяких, національних і національно-релігійних привілеїв і обмежень” [24.-С.34].

Серед актів, що стосувалися безпосередньо становища церкви в державі, слід назвати постанову Комісаріату народної освіти РСФРР “Про передачу справи виховання і освіти з духовного відомства у відання Наркомату освіти”, яка після винесення А.В. Луначарським на розгляд Раднаркому була оприлюднена 11 (24 грудня) 1917 р. як декрет Ради Народних Комісарів за підписами В.І. Леніна та А.В. Луначарського [25.-С.210-211]. Сюди відносимо також декрети “Про розірвання шлюбу”, “Про громадянський шлюб, про дітей і про ведення книг актів стану”, прийняті на засіданні ВЦВК РСФРР і опубліковані за підписами В.І. Леніна та Я.М. Свердлова відповідно 16(29) і 18(31) грудня 1917 р. Ці документи ліквідовували шлюб і розлучення за релігійним обрядом. Юридичну силу отримували лише шлюб, оформлений через органи державної влади, – відділи записів шлюбів і народжень при міській (районній, повітовій або волосній земській) управі [24.-С.49-50].

14(27) січня 1918 р. декретами РНК РСФРР було скасовано відомство придворного духовенства, 16(29) січня – військове духовне відомство та релігійна присяга в армії [25.-С.210-211]. Більше того, наказом Народного комісаріату державного піклування від

20 січня (2 лютого) 1918 р. припинялась видача будь-яких державних коштів на утримання церков, каплиць, духовенства, законовчителів і виконання церковних обрядів [25.-С.156].

Для нашої теми вистачить, не вдаючись до характеристики цих актів, сказати, що всі вони були прелюдією до російського декрету “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” [26; 27; 28; 29], спрямованого на досягнення покликаного тривалий час визначати правові умови для досягнення ідеалу суспільства і мети його майбутнього розвитку: релігія вільна від нагляду та тиску влади, і влада вільна від сакральних санкцій, побудована на раціональній і демократичній основі. Тому-то, за спостереженнями управляючого справами Раднаркому В.Д. Бонч-Бруєвича, “робітники скрізь вітали декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, необхідність якого давно назріла” [30.-С.81].

На той час в Україні, на противагу Росії, стосунки світської влади і церкви мали інший характер. З поваленням Тимчасового уряду та розгромом його прибічників у Києві Центральна Рада III Універсалом від 7 листопада 1917 р. проголосила свою владу в усіх дев'яти губерніях, де українське населення складало більшість. Проголошувалося створення автономної Української Народної Республіки (УНР), в якій, поряд із основними демократичними свободами, гарантувалась і свобода совісті [31.-С.74-80]. У цьому відношенні показовою була заява на сторінках “Народної Справи”, що “коли уряд дійсно хоче зробити свій народ щасливим та вільним, він одкидає від себе такий могутній засіб духовного поневолення народних мас, як церква, і дає церкві повну волю, одділяє її від держави, вважаючи, що питання церковні – це особиста справа кожного громадянина” [32.-С.17-18].

Генеральний секретаріат Центральної Ради, згідно з повідомленням газети “Нова Рада”, вважав, що взаємини між церквою і державою повинні регулювати Всеукраїнський церковний собор та Всеукраїнські установчі збори [33]. Проте це не означало, що державно-урядові кола за доби Центральної Ради обрали роль спостерігача за подіями в церкві. Їх позиція у церковному питанні, як доводять сучасні дослідники, пройшла певну еволюцію: від байдужості при максимальній активності церковних діячів у складі самої ради, через ігнорування Церкви чільними урядовцями до визнання важливості політичного аспекту церковного питання і, врешті, створення окремого державного органу для зв'язків із Церквою й регулювання її діяльності [34.-С.39-50]. Так, на початку січня 1918 р. при Міністерстві внутрішніх справ Центральної Ради нарешті з'явився Департамент ісповідань на чолі з колишнім єпископом Красноярським Никоном (після відмови від сану – Миколою Безсоновим). Його на короткий термін, як виконуючого обов'язки директора Департаменту ісповідань, замінив В. Рафальський. І з 13 квітня 1918 р. директором Департаменту ісповідань з правами товариша міністра внутрішніх справ був затверджений В. Чехівський [34.-С.52,54-55].

Свою діяльність зі спрямування стосунків церкви і нової Української Держави у відповідне русло Департамент ісповідань здійснював, фактично, лише у березні-квітні 1918 р., коли Центральна Рада повернулася до Києва. За такий короткий час прерогативи влади Департаменту ісповідань як вищої інстанції не були визнані церковною владою, низьким залишався і його статус у структурі світської влади. Необхідність забезпечення елементарного державного порядку, подолання економічного хаосу утримували владу від регулювання державно-церковних та внутрішньоцерковних процесів.

Тим часом широкі маси населення, включаючи і духовенство, охопило розчарування політикою Центральної Ради. Неукраїнці були незадоволені розривом зв'язків із Росією; бідніше селянство – недержанням сподіваної землі; заможне селянство і власники маєтків – спробами націоналізувати велику власність; усіх разом –

тим, що вона привела у країну окупантів [35.-С.308]. Окупаційну владу, зі свого боку, не влаштовували неефективні дії уряду по викачуванню продовольства та сировини з України до Німеччини.

29 квітня 1918 р. за допомогою німецької зброї Центральна Рада була розігнана [36]. Після здійснення цього дня перевороту, вчиненого П. Скоропадським, український народ відчув на собі ще один різновид державного правління – “напівмонархічний-диктаторський режим у вигляді маріократії, підконтрольної і, фактично, підпорядкованої Німеччині і Австро-Угорщині” [37.-С.32].

Гетьманський уряд розглядав церкву, насамперед, як можливий ефективний чинник державного будівництва. Загальною основою політики щодо релігії та церкви стали запропоновані гетьманом ідеї православної державності та неприйняття радянської влади. Це знайшло красномовне підтвердження у виступі гетьмана перед делегатами Всеукраїнського церковного Собору 6 липня 1918 р.: “Я хочу, щоб культ православної релігії, який є великою основою державності, досяг апогею, якого не змогли б зламати ніякі ворожі заходи, котрі, може, захотять насунутись на нас зі сторони” [1.-Ф.1071.-Оп.1.-Спр.220.-Арк.38].

Дотримуючись проголошеного курсу, гетьманський уряд “тимчасово до утворення центрального органу найвищого церковного управління Православної Церкви на Україні, а також означення конституцією стосунку Української держави до церков та конфесійних суспільств” передав усі функції колишнього Міністерства ісповідань Тимчасового Російського Уряду в межах України у відання створеного ним у травні 1918 р. Міністерства ісповідань [1.-Ф.1071.-Оп.1.-Спр.42.-Арк.1-4]. Очолив його В.В. Зінківський, пізніше пост міністра ісповідань обійняв О.Г. Лотоцький, а з моменту сформування гетьманом останнього кабінету міністрів – М. Воронович, котрий, фактично, так і не приступив до роботи [1.-Ф.1071.-Оп.1.-Спр.419.-Арк.48; 38.-С.608; 39.-С.53].

Професор філософії Київського університету Святого Володимира В.В. Зінківський ще до революції був відомий як дієвий учасник релігійно-церковного життя. Упродовж 1918 р. для його міністерської діяльності “найважчим і основним питанням залишалося питання про стосунки Церкви і держави”. Ще й тому, що “православна свідомість чинить спротив і злиттю Церкви з державою, яка перетворює церкву на відомство – але і так само чинить спротив і роз’єднанню церкви та держави” [40.-С.169]. Питання про відносини між церквою і державою, за переконанням В.В. Зінківського, повинні вирішуватися на Церковному Соборі, але не лише актами Собору, а разом з державою, “бо йдеться про стосунки двох сторін, і обидві сторони повинні були знайти загальне, взаємоприйнятне рішення” [40.-С.170]. І саме в період Гетьманату, коли в Україні було “відновлено нормальний лад, звичайно, не в буквальному значенні реставрації, якої не могло бути просто тому, що йшлося про невелику частину Росії, яка поки ставала на шлях самостійної держави” [40.-С.170]. При цьому точка зору “свободи Церкви”, точніше, формула про “вільну церкву у вільній державі”, на думку В.В. Зінківського, мала набути конкретних форм у таких пунктах: 1) фінансова підтримка Церкви та її закладів (особливо шкіл) державою; 2) участь уряду в управлінні церквою; 3) державне (громадське) значення церковних актів (шлюбів, розлучень, записів про народження); 4) форма зв’язку Церкви з державою (вирішення питання, чи достатньо мати для цього один центральний орган, доручаючи місцеві функції органам Міністерства Внутрішніх Справ) [40.-С.169].

“Держава має свою релігійну відповідальність, свою релігійну функцію, – читаємо у В.В. Зінківського, – яка, звичайно, не може ніколи протиставляти себе Церкві як містичному організму, але яка неминуче стоїть вище Церкви як історичного установа, за тієї простої причини, що державна влада визначає і регулює ті ж

зовнішні форми життя, яким неминуче підкоряється Церква...” [40.-С.175]. Розвиваючи таку ідею державної опіки над церквою, Міністерство ісповідань здійснювало активну діяльність у цьому напрямку [34.-С.70-71, 142-160].

Щоправда, деякого загострення стосунки Гетьманського уряду з церковними ієрархами і Собором набули у зв’язку з діяльністю історика церкви й фахівця з церковного права, дійсного члена Наукового товариства ім. Тараса Шевченка з 1900 р. і Українського наукового товариства в Києві, міністра ісповідань (24-28 жовтня – 14 листопада 1918 р.) О.Г. Лотоцького. Причиною тому були його рішучість та оптимізм у боротьбі проти підпорядкованості Православної Церкви в Україні Російській Православній Церкві. “Від імені уряду Української держави маю за честь оголосити його тверду й непохитну думку, що українська церква має бути автокефальною” [41.-С.133-134], – писав О.Г. Лотоцький. Він був свідомий принципу відокремлення Церкви від держави, однак зазначав, що, як в історії Православної Церкви взагалі, так і української зокрема, такому відокремленню не було прецедентів. На заяву єпископів, що в більшовицькій Росії вони вбачають більшу свободу церкви, ніж в Україні, і вважають за потрібне відокремити церкву від держави, О. Лотоцький відповів: “1) Уряд нікому не перешкоджає перенестися на територію Советської Росії, для кого той лад більше відповідний; 2) Одділення церкви од держави так само не зустрінє перешкод з боку держави, – до сього провадить нормальний розвиток організації й життя держави і церкви; з мотивів бюджетних таке одділення й тепер буде зустрінuto урядом прихильно. Але одділення церкви від держави не розв’яже рук агентам церкви для деструктивної роботи; установи церкви стануть на становище приватних установ, як установи торговельні, промислові і т.ін., і підлягають звичайній законній відповідальності у випадку шкідливого чину” [41.-С.133].

Такі різкі заяви міністра О.Г. Лотоцького були викликані, на думку сучасних істориків, домаганнями церковного керівництва повного усамотінення своєї діяльності від держави, включаючи політико-ідеологічну сферу. Нагадуючи позицію кругової оборони з поступовим нарощуванням її міцності, вони залишалися незмінними при офіційній толерантності гетьманській владі й збереженні всіх форм державної фінансової підтримки [34.-С.314-315].

Усе це відбувалося тоді, коли в радянській Росії церква зазнавала дедалі більших утисків. Якщо там більшовицька влада восени 1918 р. припинила діяльність Всеросійського Церковного Собору, то в Україні державні органи зайняли майже ідеальну позицію невтручання й поваги до соборної думки стосовно внутрішніх проблем церкви, за винятком загальнополітичних питань, які стосувалися не лише церкви, а й держави. Саме на літній та осінній сесіях Всеукраїнського Церковного Собору, які тривали відповідно з 7(20) червня по 27 червня (11 липня) та з 17(30) жовтня по 3(16) грудня 1918 р., були поставлені й значною мірою теоретично вирішені за колегіальним принципом усі найважливіші питання й потреби церкви того часу [42]. Хоча, навіть при явній різниці становища церкви в більшовицькій Росії та гетьманській Україні, тільки у перший день відкриття третьої сесії Всеукраїнського Церковного Собору його делегати були ознайомлені з відповіддю Патріарха й постановою Всеросійського Собору від 7(20) вересня 1918 р. стосовно надісланого до Москви на затвердження “Положення про Вище Церковне управління в Україні”, в якому йшлося про автономію УПЦ.

Згодом у ході обговорення відповіді Патріарха більшість соборян висловилися за обов’язковість виконання в Україні всіх загальних постанов Всеросійського Собору, Патріарха і Священного Синоду [34.-С.299-301; 13.-С.47,217]. Слід зазначити, що ієрархи православної церкви, як і лідери інших конфесійних угруповань, після перемоги збройного повстання в Петрограді, межу радикальних перетворень суспільства вбачали

у різних буржуазно-ліберальних моделях. Вони були досить популярними і серед діячів Української народної партії та Української демократично-радикальної партії, програмні вимоги яких було складено під ідейно-теоретичним керівництвом М.П. Драгоманова.

Здійснюючи найпершу в Україні розробку проблеми прав людини, вчений постійно підкреслював, що свобода совісті, право людини сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної релігії, повна рівність усіх віросповідань є невід'ємною частиною політичної свободи, необхідною умовою вільного розвитку суспільства. Так, до ґрунтового переліку прав людини пунктом е) розділу А параграфу 1 статті III своєї політико-соціальної програми “Вольный Союз” – “Вільна Спілка” М.П. Драгоманов включає “свободу совісті (віри або безвір'я) та будь-якого публічного богослужіння і обрядів, що не суперечать громадській моралі” [43.-С.126]. Зазначаючи, що “з цієї свободи витікає відміна державної церкви і перетворення всіх церковних установ у приватні, які утримуються винятково за рахунок бажаючих і керуються відповідно до їх волі, без жодної допомоги або втручання установ світських” [43.-С.126]. З пояснювальної записки до проекту статуту основ українського товариства “Вільна Спілка” – “Вольный Союз” дізнаємося, що в даному випадку йдеться про “повну віротерпимість, навіть у її крайньому застосуванні, у повному відокремленні церкви від держави”, прихильниками якої не можуть не бути євреї, як такі, що “належать до релігії тільки терпимої за законами Росії і, власне, не мають уже духовенства”. Євреї скрізь у Західній Європі сприяли послабленню клерикального елементу в політиці, а при величезній, порівняно, кількості їх у Росії, євреї разом з іншими багаточисельними різновірцями і сектантами можуть тим більш успішно допомогти у досягненні цієї суттєвої для розвитку всіх народів цілі” [43.-С.145].

Такі положення, на думку М.П. Драгоманова, були втілені в суспільно-політичну практику Сполучених держав Північної Америки: “там державний уряд зовсім не вмішується у справи віри”, “є не тільки кожному воля держатися такої віри, якої він хоче, належати до якоїсь церкви чи не належати ні до якої, але державний чи громадський уряд і не дає грошей ні на яких попів, і їх утримують ті, що до них признаються, а в школах державних чи громадських всі діти записуються на світську науку, а церковної науки дітей навчають осібно, коли того хотять батьки. Такі порядки звуться розділ церкви від держави. Цього домагаються скрізь радикали” [44.-С.88-89].

Розглянуте ставлення мислителя до питань свободи совісті, відносин між церквою і державою, а також школою та церквою дозволило радянському державному службовцю І. Сухоплюєву на початку 1930-х років засвідчувати, що “М. Драгоманів ігнорує декрет Паризької Комуні з 2 квітня 1871 р. про відокремлення церкви від держави, не звертає уваги на практику Паризької Комуні щодо відокремлення церкви від держави, зовсім не викладає поглядів Маркса та Енгельса. Драгоманів незнайомий з програмами, що їх складено за безпосередньою участю Маркса та Енгельса...” [45.-С.283].

“Законодавство та практика Паризької Комуні, “Вимоги Комуністичної партії в Німеччині”, “Програма французької робітничої партії 1880 р.” бралися до уваги, щонайперше, діячами Української партії соціалістів-революціонерів і Української соціал-демократичної робітничої партії. Однак це не завадило лідерам більшовицької партії десятиліття поспіль порівнювати пізніші програми цих партій з програмою РСДРП з метою виявлення в них тез, які засвідчували б їхні намагання “стати на похилу площину угодовства щодо релігії”, “поєднати марксизм і християнство”, “примирити і сполучити християнство і соціал-демократію” тощо [45.-С.295, 305]. У такий спосіб більшовики демонстрували населенню “непогрішність” своїх власних вимог щодо релігії і церкви, які вони мали втілювати в закон. Адже успіх партії залежав не скільки

від позиції ієрархів, скільки від зацікавленості з боку маси віруючих, котрим і належить основна, нерідко вирішальна роль у вирішенні релігійних справ.

Ставлення до суспільної організації доби Гетьманату з його церковною політикою вони визначали своєю участю у повстанні проти гетьманщини на чолі з Симоном Петлюрою. Заклик єпископату від імені Собору 6(19) листопада об'єднатися навколо гетьмана і його нового уряду заради спасіння всієї Росії на славу православної віри та Церкви [46.-С.69-70] не завадив цьому.

14 грудня 1918 р. П.П. Скоропадський підписав грамоту про відречення від влади на користь Директорії, яка з часу сформування гетьманом останнього кабінету міністрів діяла як альтернативний уряд, а тепер відновила українську державність у формі Української Народної Республіки.

Принциповим моментом у поглядах Директорії на державне будівництво була ідея національного відродження. Радикалізм у галузі національної політики позначився і в ставленні до православної церкви. Виходячи з оцінки Російської православної церкви як структурного елементу “московського імперіалізму”, влада обмежувала права та інтереси тієї частини церкви, що не поділяла її політичної платформи. Під загрозою утисків та репресій опинився майже весь єпископат православного духовенства. 17 та 18 грудня 1918 р. почергово були заарештовані архієпископ Волинський Євлогій та Київський митрополит Антоній, обраний на київську кафедру після вбивства митрополита Володимира, та інші [1.-Ф.1072.-Оп.1.-Спр.17.-Арк.6зв.; Ф.3984.-Оп.3.-Спр.356.-Арк.8; 47.-С.12].

Водночас Директорія сприяла консолідації духовенства, яке відстоювало ідею національного церковного відродження. 1 січня 1919 р. вона проголосила Закон про автокефалію Української Православної Церкви. Головним у цьому документі був розрив із Московським Патріархатом, у результаті якого Директорія прагнула підпорядкувати діяльність церкви загальнодержавним інтересам. Так, згідно з “Законом про Вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви” передбачалося утримувати управлінські структури церкви за рахунок держави. Постанови Собору, що мали церковно-державне значення або вимагали видатку грошей з державного бюджету, підлягали розгляду і затвердженню республіканськими законодавчими органами [48.-С.62-63]. Водночас ставало очевидним, що уряд УНР не передбачав відокремлення церкви від держави, а намагався сприяти спільним діям двох чинників – світського і духовного.

Роботу по залученню церкви до загального процесу духовного та державного відродження України Директорія продовжувала навіть тоді, коли погіршення військового становища на фронтах змусило її 2 лютого 1919 р. залишити Київ та переїхати до Вінниці, а згодом – до Кам'янця-Подільського, Рівного, Галичини, а з червня 1919 р. знову повернутися до Кам'янця-Подільського і працювати тут до 15 листопада 1919 р. Після майже піврічного поневіряння по Україні уряд знову опинився у Вінниці, де перебував до 14 листопада 1920 р., тобто до евакуації за межі України. Природно, що така зміна місцезнаходження обмежувала можливість проведення цілеспрямованої внутрішньої політики, у тому числі і церковної. Проте Міністерство ісповідань УНР, яке протягом 1918-1919 рр. кілька разів корегувало свою назву та змінювало міністрів (після колишнього міністра культів Української Держави О. Лотоцького прийшов більш поміркований політичний і громадський діяч, лікар І. Липа, а на його місце став толерантний теолог, відомий мовознавець, професор І. Огієнко) докладало значних зусиль, аби втілити в життя напрацьовані документи з багатьох напрямків церковної політики держави [49.-С.71-130].

На жаль, вони були нічого не варті на тих українських землях, що перебували під владою червоних російських військ, які підтримував робітничо-селянський уряд

(Раднарком) УСРР. На початку 1919 р. для врегулювання складних проблем у церковній царині тут використовувалися положення законів й постанов Раднаркому РСФРР на чолі з В.І. Леніним. Вони знайшли відображення у законі Раднаркому РСФРР “Про свободу совісті, церковні та релігійні громади” (“Декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”) від 23 січня 1918 р., що набув чинності в Україні з січня 1919 р., і стали нормами українського радянського права.

Таким чином, ідеї відокремлення церкви від держави сформувалися в загальному руслі виникнення історично прогресивних напрямків політичної і правової думки Західної Європи й Америки, зі становленням нового юридичного мислення, з появою раціональних концепцій права, у процесі пошуків різних державно-правових засобів, конструкцій і форм, спрямованих проти клерикалізму, у відстоюванні свободи совісті та рівності всіх віросповідань. Від початку розробки цих ідей жоден прогресивний політичний діяч, жодне прогресивне товариство чи партія не могли не бачити їх цінності та значення і періодично в той чи інший спосіб наполягали на втіленні у життя у своїй країні.

Мислителі дореволюційної Росії, аналізуючи розвиток самого поняття свободи совісті, його значення для суспільства та законодавче закріплення і регулювання цих відносин у різних країнах, були єдиними в думці про необхідність реформувати існуючий тут порядок у справах релігії, за якого православ'я стало “підпорою трону” та фактичним знаряддям русифікації поневолених народів. Особливо відчутними наслідки такої політики були в українських землях, що вирізнялися своїм соціально-політичним розвитком. Тому не випадково зі зміною політичної обстановки в той час, коли поширювалися погляди на церкву і державу як на знаряддя експлуатації, на закон як волю певного класу, які потрібно знищити у процесі революційної боротьби, українські уряди 1917-1920 рр. вдавались до ґрунтовної розробки політико-юридичного оформлення державно-церковних стосунків. При цьому вони орієнтувалися на давню традицію повного забезпечення владою нормального функціонування церковних інституцій і загалом церковного організму.

### Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
2. Біднов В. Церковна справа на Україні. – Тарнів, 1921.
3. Регельсон Л. Трагедия Русской Церкви. – Париж, 1977.
4. Воспоминания товарища обер-прокурора Св. Синода князя Н.Д. Жевахова // Русская мысль. – 1995. – 29 июня, 5 июля. – №4084.
5. Гидулянов П.В. Сущность и юридическая природа церковного властвования // Журнал Министерства Народного просвещения. Новая серия. – Пг., 1916. – Ч. LXIII. – №6 (Отд. 2). – Июнь.
6. Спекторский Е.В. Теория солидарности // Юридический вестник. – М., 1916. – Кн. XIII(I).
7. Заозерский Н.А. Главные направления в научной постановке православно-церковного права // Богословский вестник. – 1902. – Ноябрь.
8. Драгоманов М.П. Борьба за духовную власть и свободу совести в XVI-XVII столетии // Драгоманов М.П. Вибране. “...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”. – К., 1991.
9. Вестник Временного правительства. – 1917. – 20 июля.
10. Карташев А.В. Временное правительство и Русская церковь // Из истории христианской церкви на Родине и за рубежом в XX столетии. – М., 1995.
11. Материалы Предсоборного присутствия. Религиозное положение в России конца XIX – начала XX вв. Специальное приложение // Русская мысль. – 1995. – 31 августа - 6 сентября; 19-25 октября.
12. Алексеев В.А. Иллюзии и догмы. – М., 1991.

13. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. – М., 1995.
14. Поповский М. Протопоп Аввакум XX века // Русская мысль. – 1981. – 27 августа.
15. Волков С.А. Архиепископ Илларион (Троицкий) // Вестник русского студенческого христианского движения. – 1981. – №134.
16. Васильева О.Ю. Русская православная церковь и Советская власть в 1917-1927 годах // Вопросы истории. – 1993. – №8.
17. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1978. – Т.І.
18. Маркс К., Енгельс Ф., Ленін В. Про релігію. – К., 1975.
19. Декреты Советской власти. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – М., 1957. – Т.І.
20. Одинцов М.И. Путь длиною в семь десятилетий: от конфронтации к сотрудничеству (государственно-церковные отношения в истории советского общества) // На пути к свободе совести. – М., 1989.
21. Первые декреты Советской власти: Сб. факсимильно воспроизведенных документов. – М., 1987.
22. Лауринайтис Ф.К. По поводу даты и названия ленинского декрета о свободе совести // Вопросы истории КПСС. – 1983. – №4.
23. Гаевая Н.П. Советское законодательство о свободе совести. – К., 1988.
24. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду. 1917-1936. – К., 1937.
25. СУ РСФСР. – М., 1918. – №17. – Ст. 249.
26. Персиц М.М. Отделение церкви от государства и школы от церкви. – М., 1958.
27. Рудинский Ф.М. Свобода совести в СССР. – М., 1961.
28. Кириченко М.Г. Свобода совести в СССР. – М., 1985.
29. Барменков А.И. Свобода совести в СССР. – М., 1986.
30. Бонч-Бруевич В.Д. Избранные сочинения. – М., 1959. – Т.І.
31. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції): Марець 1917 р. – грудень 1919 р. – Київ; Відень, 1920. – Ч.ІІ.
32. Держава і церква на Україні // Народна Справа. – 1918. – №25.
33. Нова Рада. – 1917. – 17 листопада.
34. Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба Української Центральної Ради): Навч. посібник. – К., 1997.
35. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.
36. Про загальну історію Центральної Ради див.: Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). – К., 1999.
37. Мироненко О.М., Бенько О.П. Каральний млин гетьманату (квітень-грудень 1918). – Б.м., 1993.
38. Мартирологія українських Церков. – Торонто; Балтимор, 1987. – Т.І.
39. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви XX ст. – Нью-Йорк; Київ; Бавнд-Брук, 1990. – Т.ІV. – Кн.І.
40. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания. – М., 1995.
41. Лотоцький О. Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931.
42. Краткая летопись первого Всеукраинского церковного собора и его важнейшие постановления в январе и июне 1918 г. / С приложением переписки о высшем управлении православной церкви на Украине. – К., 1918.
43. “Вільна Спілка”-“Вольный Союз”: Спроба української політико-соціальної програми / Збір і пояснення М. Драгоманова (Додаток) // Андрусяк Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів, 1998.
44. Драгоманів М. Віра й громадські справи // Пам'яті М. Драгоманова. Збірник. – Харків, 1920.
45. Сухоплюєв Ів. Ставлення соціалістичних партій II Інтернаціоналу до релігії. – К., 1932.
46. Самойлович Ю. Церковь украинского национал-фашизма. – М., 1932.
47. Віра та держава. – 1918. – 23 грудня.
48. Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис). – К., 1992.

49. Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба Директорії УНР): Навч. посібник. – К., 1997.

### SUMMARY

The author analysed the process of formation of relations between the state and the church in Ukraine in 1917-1920s. The theoretical substantiation of this problem and the ways of its decision by ideologists of various directions of social-political movement of the end 19<sup>th</sup> – beginning 20<sup>th</sup> century is presented in details. Decrees and resolutions of different authorities reflected the complexity and discrepancy of relations between the state and the church.

**I.B. Саламаха**

### ІСТОРІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ БАПТИСТАМИ ТА ЄВАНГЕЛЬСЬКИМИ ХРИСТΙΑНАМИ В СРСР У 1920 – 30-Х РОКАХ

20–30-і роки ХХ ст. – найбільш гострий період у взаємовідносинах між євангельськими християнами і баптистами. Це – період ідеологічної боротьби та боротьби за віруючих.

Обидві течії з'явилися в Росії у середині ХІХ ст. і на початку ХХ ст. вже мали свої офіційно оформлені Союзи: у 1884 р. був заснований Союз руських баптистів, а в 1909 р. – Союз євангельських християн. Між цими двома протестантськими течіями простежувалась близькість догматичних, культових і організаційних позицій.

Але були у них і деякі розбіжності:

1. Баптисти дотримувались кальвіністської доктрини провіндеціалізму; євангельські християни дотримувались армініанської доктрини, згідно з якою людина є володарем власної волі.

2. Баптисти припускали наявність “друкованого” сповідування; євангельські християни виступали проти такого роду сповідування, вважаючи, що їх сповідування – Новий Завіт і ніякого іншого катехізису або символу віри їм не потрібно.

3. Баптисти допускали до хлібопреломлення (причащення) лише хрещених по вірі; євангельські християни – усіх християн.

4. Обряди хрещення, хлібопреломлення та шлюбу у баптистів можуть здійснювати лише пресвітери; в євангельських християн – будь-який член общини [1.-С.727].

З кінця ХІХ ст. були спроби як з боку євангельських християн, так і з боку баптистів об'єднати ці дві течії. У 1884 р. В. Пашков (один з керівників євангельських християн) спробував “об'єднати усіх віруючих, щоб вони могли пізнати один одного і потім працювати разом”. Але з цього нічого не вийшло. Баптисти виступали проти введення відкритого хлібопреломлення та омовіння ніг у тих общинах, де це раніше не практикувалося [2.-С.19-22]. Також баптисти виступали проти того, що обряди хрещення, хлібопреломлення та шлюбу міг здійснювати будь-який член общини (як у євангельських християн).

Як бачимо, вже з самого початку, хоча й було бажання обох течій об'єднатися, на заваді ставали віросповідувальні догми.

Були спроби провести об'єднаний з'їзд у 1898 р., 1903 р. Нарешті, у 1905 р. відбувся Об'єднаний з'їзд баптистів і євангельських християн, на якому вперше було прийняте загальне найменування “євангельські християни-баптисти” [3.-С.6-8]. Але далі цього справа не пішла.

На цей час у керівництві баптистів виділились дві групи. Першу групу очолювали брати Мазаєви, другу – Павлов та Одинцов. Формально до 1919 р. головою Союзу